

Waldemar Chrostowski

"Temple Scroll Studies. Papers presented at the International Symposium on the Temple Scroll", ed. George J. Brooke, "Journal for the Study of the Pseudepigrapha", Suppl. Ser. 7, 1987 : [recenzja]

Collectanea Theologica 63/1, 182-185

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

względów zdecydował się autor na odmienny tytuł: po pierwsze Ewangelie nie zawierają tekstów psychologicznych, one interesują się faktem istnienia Jezusa, a nie Jego samoświadomością; po drugie sugerował się podobnym tytułem u innego autora niemieckiego (*Sendungsanspruch* — F. Hahn). Niemniej jednak wątpliwość pozostaje.

Nie mogło zabraknąć rzecz jasna ostatnich 2 rozdziałów (nie licząc 12, bardzo krótkiego, o którym była już mowa na początku recenzji), w których autor podejmuje zagadnienia konfliktu i ostatnich dni Jezusa (s. 268—290) oraz procesu i skazania Jezusa na śmierć (s. 291—318). W pierwszym z wyżej wspomnianych rozdziałów autor podkreśla, że konflikt między faryzeuszami (wspominanymi niekiedy z innymi ugrupowaniami: uczonymi w Piśmie, herodianami, saduceuszami) a Jezusem zaczyna się niemal od początku publicznej działalności. Nie do końca jest przekonany J. Gnilka, że Jezus kilkakrotnie pielgrzymował do Jerozolimy, co zdaje się wynikać z Czwartej Ewangelii. Uważa ten problem za otwarty (s. 274). Nie znajdziemy u autora recenzowanej książki odpowiedzi na pytanie, kto lepiej umiejscowił w czasie scenę wypędzenia kupców ze świątyni: Jan czy synoptycy? Jak wiadomo, Jan umieścił ją na początku publicznej działalności Jezusa. Mówiąc o Ostatniej Wieczerzy przypomina trudności wynikające z odmiennego spojrzenia na to wydarzenie u Jana i u synoptyków. Zdaje się jednak opowiadać za tym, że Jezus spożył ucztę paschalną, a nie zwyczajny posiłek. Zdaniem J. Gnilki w Ostatniej Wieczerzy brały też udział uczennice Jezusa (s. 280).

W 11. rozdziale (s. 291—318) przedstawiając proces i śmierć Jezusa omawia autor osobno jego poszczególne etapy, tzn. pojmanie, proces przed Sanhedrymem, przed Piłatem, drogę krzyżową i ukrzyżowanie. O ile można by wnosić ze strony 78 — choć autor wyraźnie tego nie mówi, że Jezus żył około 33 lata — to z rozważań nad skazaniem Jezusa na śmierć wynika, że proces i śmierć miały miejsce około 30 roku. Autor wyklucza 3-letnią publiczną działalność Jezusa, o czym nie wspomina przy próbie ustalenia narodzin Jezusa, ustalając tylko publiczne pojawienie się Jezusa na początek lat trzydziestych.

Książkę kończy wykaz literatury, skorowidz rzeczowy, tekstów biblijnych, pism apokryficznych, qumrańskich, rabinackich, hellenistyczno-judaistycznych, patrystycznych, greckich i rzymskich pisarzy oraz pism buddyjskich i islamskich (s. 321—331). Dziwić może fakt, że skorowidz nie obejmuje całości (*in Auswahl*). Wykaz literatury też jest niekompletny, ale na szczęście autor cytuje bogatą literaturę na zakończenie każdego rozdziału, a w dłuższych rozdziałach — nawet po niektórych paragrafach. Najczęściej jest to literatura niemiecka, choć trafia się francuska i angielska. Jak na niemiecką dokładność, nawet 2 błędy drukarskie mogą dziwić (s. 89 — *duch* zamiast *durch* i s. 274 — *Sezene* zamiast *Szene*). Bardzo cenne są owe podsumowania, w których autor podkreśla teologiczną wartość przedstawianego w poszczególnych rozdziałach materiału. Na podkreślenie zasługuje prosty, nieskomplikowany język, aczkolwiek fachowy. Autor tak przedstawia życie Jezusa i głoszoną przez Niego Ewangelię, że może to zainteresować każdego historycznie i religijnie zorientowanego czytelnika.

ks. Jan Załęski, Warszawa

George J. BROOKE (ed.), *Temple Scroll Studies. Papers presented at the International Symposium on the Temple Scroll*, Manchester, December 1987, *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* — Supplement Series 7, Sheffield Academic Press, 1989, s. 300.

Zwój Świątynny (11QTemple) jest jednym z najbardziej dyskutowanych, a zarazem najważniejszych zapisów pochodzących z grot nad Morzem Martwym. Najdłuższy z tych, jakie udało się znaleźć, na 19 pergaminowych

arkuszach zawiera 67 kolumn tekstu sporządzonego pismem herodiańskim. Podaje szczegółowy opis wyidealizowanej świątyni jerozolimskiej, opracowany tak jakby jego autorem był Bóg, a także zalecenia odnośnie do zasad właściwego postępowania i przepisy rytualne regulujące życie w idealnej świątyni. Hebrajski tekst *Zwoju* po raz pierwszy opublikował w 1977 r. jego wybitny izraelski znawca Y. Yadin. Przekład angielski ukazał się cztery lata później, po czym nastąpiły tłumaczenia na niemiecki (J. Maier), francuski (A. Caquot), hiszpański (F. Garcia Martinez) i polski (W. Tyloch). Nasilenie dyskusji na temat genezy, okoliczności i celów powstania, kompozycji oraz znaczenia 11QT przypadło na przełom lat 70. i 80. Ich kulminacją i podsumowaniem stało się międzynarodowe sympozjum w Manchester (Wielka Brytania), zorganizowane w dniach 14—17 grudnia 1987 r., upamiętniające 10. rocznicę opublikowania *editio princeps*. Organizatorem manchesterskiego spotkania był wykładowca literatury międzytestamentowej na tamtejszym uniwersytecie prof. G. J. Brooke. On też zadbał o wydanie drukiem tekstów wystąpień, czego owocem jest książka *Studia nad Zwojem Świątynnym*.

Referaty na sympozjum były wygłaszane w języku angielskim i francuskim. W książce wszystkie podano w wersji angielskiej. Po okolicznościowych podziękowaniach, wykazie skrótów i notach biograficznych referentów-autorów (s. 9—11) następuje *Wprowadzenie* pióra G. Brooke'a, przedstawiające cele, przebieg i najważniejsze rezultaty zorganizowanego przezeń spotkania qumranologów. Układ książki wiernie odzwierciedla kierunki i zawartość sympozjum: składa się na nią pięć części, z których pierwsza, zatytułowana *Architektura, archeologia i datowanie*, jest najdłuższa (s. 21—120). Cztery części odzwierciedlają zasadnicze nurty refleksji badawczej nad *Zwojem*. Każdą otwiera wiodący artykuł napisany przez jednego z czterech głównych uczestników obrad, którymi byli profesorowie Maier, Milgrom, Schiffman i Stegemann. Część piąta to dodatek poświęcony stanowi badań nad 11QT w Europie Środkowo-Wschodniej.

Pierwsza część publikacji ma charakter historyczny i zawiera pięć artykułów. Otwiera ją referat autorstwa J. Maiera (Kolonia), niemieckiego tłumacza *Zwoju*, zatytułowany *Architektoniczne dzieje świątyni jerozolimskiej w świetle Zwoju Świątynnego*. Autor zebrał najważniejsze aluzje do świątyni rozproszone w Biblii Hebrajskiej i w pismach Józefa Flawiusza oraz porównał je z opisem podanym w *Zwoju*, rozpoznając w nim cechy odpowiadające rysom idealnej świątyni przedstawionej w Ez 40—48 i reáliom renowacji sanktuarium przeprowadzonej przez Heroda Wielkiego. Początki literackiej kompozycji 11QT sięgają wczesnego okresu powygnaniego, kiedy możliwe wydawało się przywrócenie monarchii i jej instytucji (zob. zwłaszcza 11QT 56—59). Podobną opinię wyraził prof. Stegemann, ale inni badacze — dalecy zresztą od osiągnięcia zgody — przesuwają pochodzenie *Zwoju* na czasy późniejsze. W artykule *Wymiary świątyni a kalendarz słoneczny* brytyjska nauczycielka matematyki M. Barker zgromadziła spostrzeżenia odnośnie do astronomicznych skojarzeń nasuwających się przy obliczeniach dotyczących północnej i południowej bramy sanktuarium po jego wschodniej stronie. Paryski profesor M. Delcor na tytułowe pytanie *Czy Zwój Świątynny stanowi źródło dla świątyni herodiańskiej?* odpowiada, że esencjacy mogli współuczestniczyć w renowacji podjętej przez Heroda, bo plany podane w *Zwoju* są niezwykle realistyczne. Mimo to powstanie dzieła należy umieścić w okresie poprzedzającym czasy Heroda. Sprawę datowania 11QT podjął również prof. E.-M. Laperrousaz w referacie *Czy Zwój Świątynny pochodzi z I czy z II w. przed Chr.?* Operując się na danych paleograficznych wyklucza datowanie dokumentu na okres wcześniejszy niż I w. przed Chr. Pierwszą część książki zamyka artykuł *Datowanie kompozycji Zwoju Świątynnego*, pióra australijskiego uczonego B. Thieringa. Autor opowiada się za okresem herodiańskim

jako najbardziej prawdopodobnym czasem powstania *Zwoju*, ponieważ zawarte w nim szczegóły pasują najlepiej do wydarzeń i uwarunkowań rządów Heroda Wielkiego.

Drużga część sympozjum i książki dotyczy kompozycji i statusu *Zwoju Świątynnego* (s. 121—161). Tworzą ją dwa wystąpienia. Niemiecki profesor H. Stegemann (Göttingen) w artykule *Literacka kompozycja Zwoju Świątynnego i jego status w Qumran* rozpoznał pięć wykorzystanych w dziele źródeł, których zawartość i charakter wykazują wiele zaskakujących podobieństw do biblijnych Ksiąg Kronik szacowanych na IV w. przed Chr. Wygląda na to, że *Zwój Świątynny* nie cieszył się w Qumran zbyt wielką popularnością. Mimo to jego ranga była bardzo wysoka. Traktowano go prawie jako księgę Tory, dorównującą znaczeniem Pięcioksięgowi, stanowiącą uzupełnienie i zaktualizowanie woli Bożej umożliwiające pobożnym Żydom właściwe życie w Ziemi Świętej, a szczególnie w Jerozolimie. Autorem drugiego, bardziej analitycznego tekstu, zatytułowanego *Poszerzanie Bożego Objawienia: techniki mikro-kompozycyjne w Zwoju Świątynnym*, jest Amerykanin P. R. Callaway.

Cztery kolejne artykuły składają się na trzecią część publikacji (s. 163—236), poświęconą egzeziezie i zależnościom literackim. Kalifornijski profesor J. Milgrom porusza temat *Podstawy egzegetyczne kultu qumrańskiego*. Prezentuje typowe dla tradycji żydowskiej maksymalistyczne i minimalistyczne ujęcia wymogów Prawa sugerując, że autorzy *Zwoju Świątynnego* znali i respektowali obydwą, bo znalazły one wyraz w ich dziele. Organizator sympozjum i redaktor książki G. J. Brooke zajął się zagadnieniem *Zwój Świątynny a Nowy Testament*. Podając pod rozwagę głównie Ewangelie Marka i Jana konkluduje, że nie jest możliwe wykazanie, iż autorzy NT znali tekst *Zwoju*. Jednak część zawartych w nim tradycji egzegetycznych jest zbieżna z NT, a niektórzy członkowie wspólnot wczesnochrześcijańskich rekrutowali się z tych odłamów międzytestamentowego judaizmu, których zapatrywania znalazły odzwierciedlenie w pismach analogicznych do *Zwoju Świątynnego*. Wykładowca w Sheffield prof. P. R. Davies rozważa związki między 11QT a Dokumentem Damascęńskim, zaś J. C. VanderKam zajmuje się zbieżnościami z apokryficzną Księgą Jubileuszy.

Czwarta część książki zawiera materiały objęte wspólnym tytułem *Prawo, lewici i saduceusze* (s. 237—272). Nowojorski rabin L. H. Schiffman rozpatruje treść *Zwoju Świątynnego* na tle systemu Prawa żydowskiego w okresie Drugiej Świątyni. Jego zdaniem *Zwój Świątynny* został opracowany we wspólnocie zbliżonej do qumrańskiej, chociaż nie w pełni z nią identycznej. Schiffman dokonał też porównania 11QT z nie opublikowanym jeszcze wtedy dokumentem objętym nazwą 4Q *Miqsat Ma'aseh Ha-Torah* (4Q MMT) wnioskując, że zakończenie *Zwoju* wyraża punkt widzenia typowy dla nurtu saducejskiego. Niemiecki judaista i publicysta H. Burgmann podjął temat 4QT jako *Tora saduceuszy*. Twierdzi, że *Zwój Świątynny* nie jest dziełem esseńczyków, lecz lewitów o orientacji saducejskiej, polemicznym wobec poglądów faryzeuszy i rządzącej w Jerozolimie klasy kapłańskiej. Podobny osąd reprezentuje w artykule, opatrzonym tytułem *Piękna branka wojenna i inne halachot w Zwoju Świątynnym*, nowojorski przemysłowiec, uczoney i bibliofil M. R. Lehmann: 11QT to rezultat znamionującego saduceuszy polegania na *Prawie* pisanym, ignorującego większość rozmaitych rozporządzeń Tory ustnej.

Część piątą (s. 273—286) tworzy artykuł jedynego polskiego uczestnika sympozjum, krakowskiego qumranologa i publicysty Z. J. Kapery. Autor przedstawił bilans badań wokół 11QT w Europie Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem publikacji autorów polskich (W. Tyloch), sowieckich (J. D. Amusin i K. B. Starkowa) i innych. Książkę zamyka indeks miejsc biblijnych i pozabiblijnych oraz indeks autorów.

Monotematyczne manchesterskie sympozjum należy uznać za wydarze-

nie ze wszech miar udane. Rzecz jasna, nie zakończyło polemik i sporów, a nawet — paradoksalnie — podtrzymało zainteresowanie *Zwojem Świątynnym* i zaogniło dyskusje wokół niego. Opublikowanie dorobku sympozjum w formie książkowej jeszcze bardziej nagłośniło wyłożone podczas spotkania zapatrywania, domysły i przypuszczenia. Interesujące, że podczas kongresu Międzynarodowej Organizacji Studiów Qumrańskich, jaki odbył się w Paryżu w dniach 18 i 19 lipca 1992 r., poprzedzając XIV Kongres IOSOT (zob. CTh, s. 175—177), wrócono do dyskusji nad *Zwojem Świątynnym*. Można zasadnie powiedzieć, że sympozjum w Manchester przecięło długie spory o czas powstania *Zwoju*. Z 11 groty w Qumran pochodzą dwie niezależne kopie jego rękopisów, zaś silne argumenty przemawiają na rzecz stanowiska opującego za datowaniem ich na okres herodiański. Jednak włączone do 11QT tradycje egzegetyczne i poglądy teologiczne miały dłuższe, przedliterackie dzieje. Książka *Temple Scroll Studies* zamyka pierwszą dekadę intensywnych badań 11QT, jaka nastąpiła po wydaniu *editio princeps*. We wstępie do niej G. Brooke wyraził nadzieję, że postuży ona jako „kompendium poglądów na temat *Zwoju*, poglądów, które w różnorodny sposób ustalą ton debaty wokół *Zwoju* przez następną dekadę”. Wiele wskazuje na to, że tak się naprawdę stanie.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Zdzisław J. KAPERA (ed.), *Intertestamental Essays in Honour of Józef Tadeusz Milik*, Qumranica Mogilanensia 6, The Enigma Press, Kraków 1992, s. 348 + pl. 6.

Redaktor i wydawca tej książki, Zdzisław J. Kaper a, pracownik Instytutu Orientalistycznego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, w pełni zasługuje na miano człowieka-instytucji. Zafascynowany odkryciami na Pustyńni Judzkiej, w ich 40-lecie czynnie włączył się w badania, a przede wszystkim w popularyzowanie wiedzy o nich, organizując w dniach od 31 maja do 2 czerwca 1987 r. Kolokwium Qumranologiczne w Mogilanach koło Krakowa na temat *Pochodzenie zwojów znad Morza Martwego*. Właśnie wtedy pierwszy raz przedyskutowano w gronie specjalistów hipotezę jerozolimskiego pochodzenia rękopisów wysuniętą kilka lat wcześniej przez prof. Normana Golba z Instytutu Orientalistycznego w Chicago. Nieco ponad dwa lata później, w dniach od 10 do 16 września 1989 r., dr Kaper a zorganizował II Międzynarodowe Kolokwium Qumranologiczne pod hasłem *Mistrz Sprawiedliwości w świetle tekstów z Qumran*, poświęcając je pamięci ks. prof. J. Carmignaca. Uczeń po raz pierwszy zabrał publicznie głos na temat opóźniania się publikacji pełnej zawartości znalezisk z groty IV, wydając tzw. rezolucję mogilańską żądającą jak najszybszego fotograficznego opublikowania tekstów. Jednocześnie dr Kaper a założył i kieruje serią wydawniczą *Qumranica Mogilanensia* oraz pełni funkcję sekretarza redakcji czasopisma *Folia Orientalia*, gdzie opublikował kompletną dokumentację dwóch mogilańskich kolokwium. W dniach od 20 do 25 lipca 1991 r. odbyło się III Międzynarodowe Kolokwium Qumranologiczne, zorganizowane dla uczczenia 70. rocznicy urodzin i 40-lecia pracy naukowej Józefa T. Milika. Owoc tego przedsięwzięcia stanowią dwa kolejne tomy qumranologicznej serii. W pierwszym, opatrzonym cyfrą 6, znalazły się przyczynki dedykowane J. T. Milikowi, drugi ma zawierać dokumentację III Kolokwium Qumranologicznego.

Dedykowany J. T. Milikowi tom składa się z dwóch części. Pierwsza, obszerniejsza (s. 7—254), nosi tytuł *Studia międzytestamentowe*. Obejmuje 18 artykułów napisanych przez wybitnych specjalistów i ułożonych w alfabetycznym porządku nazwisk autorów. Taki układ jest najwygodniejszy dla wydawcy, ale zaciemnia nieco rzeczywistą zawartość i strukturę treści. Przyczynki mają na względzie apokryficzne księgi ST, pisma NT, teksty qum-